

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДЕМОГРАФІЇ ВОЛИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються інформативні можливості описово-статистичних джерел для вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. Автором зроблена спроба на основі даних джерел охарактеризувати чисельність та соціальну структуру населення міст Південно-Східної Волині.

Ключові слова: побор, дим, поборові реєстри, подимні реєстри, люстрації, інвентарі.

Демографічна характеристика населення будь-якої держави, співвідношення різних груп і категорій, питома вага сільських і міських жителів та залюдненість країни в цілому мають важливе значення для дослідження її соціально-економічного розвитку.

В українській історичній науці недостатньо вивченими залишаються питання історичної демографії, особливо так званої достатистичної доби, тобто до XVIII ст. У той же час будь-яке комплексне вивчення того чи іншого суспільства не може обійтися без аналізу демографічних явищ. Дослідження, що стосуються питань кількісної характеристики населення України XVI – XVII ст. є досить суперечливими і неоднозначними. У різний час цими питаннями займалися такі дослідники, як А. Павіньський, О. Яблоновський, М.Ф. Владимирський-Буданов, О.І. Баранович, О.С. Компан, М.Г. Крикун, І.О. Ворончук [1-10]. Однак, вчені користувалися різними джерелами і методичними засадами у своїх обрахунках чисельності населення. В результаті, на сьогодні маємо декілька оцінок чисельності людності як окремих регіонів, так і України в цілому, що суттєво розходяться між собою.

Оскільки в другій половині XVI – першій половині XVII ст. не велось спеціальних переписів людності, важливе значення для вивчення демографічних показників мають так звані описово-статистичні джерела (поборові та подимні реєстри, люстрації та інвентарі), хоч вони не є безпосередньо призначені для обчислення кількісного складу населення, для з'ясування його якісних характеристик, а утворились безпосередньо у сфері функціонування господарських структур. Група описово-статистичної документації вимагає специфічного методичного підходу до їх опрацювання і аналізу. Тому можна говорити про тісний зв'язок історико-демографічної проблематики не лише з конкретно-історичними, а і з джерелознавчими дослідженнями. Слід зазначити, що ґрунтовна джерелознавча характеристика різних категорій джерел описово-статистичного характеру XVI – XVII ст. в українській історіографії відсутня, але під певним тематичним кутом зору міститься в працях О.І. Барановича, М.П. Ковальського, М.Г. Крикуна, І.О. Ворончука, В.Б. Атаманенка [11; 3; 12; 13; 9; 14-18]. Завданням даної статті є охарактеризувати джерела вивчення населення Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст., з'ясувати їх інформативну вартість.

Одним з перших розпочав демографічні дослідження, що стосувались українських земель польський історик О. Яблоновський, який здебільшого використовував у своїх дослідженнях такий вид описово-статистичних джерел як поборові реєстри. За його підрахунками, на Волині й Поділлі наприкінці XVI ст. мешкало 391.516 осіб, а на території Київського та Брацлавського воєводств – 545.380 [19, с.73]. М.Ф. Владимирський-Буданов, проводячи розрахунки по Київському воєводству, в результаті отримав 17.000, і доволі збільшив це число у декілька разів. На території Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств разом у другій половині XVII ст. він нараховував близько 1 млн. осіб [1, с.17]. О.І. Баранович вважав отримані М.Ф. Владимирським-Будановим результати заниженими. Досліджуючи матеріали подимного тарифу 1629 р., він склав реєстр поселень Волині із зазначенням у кожному з них кількості житлових споруд і, довівши значно більшу заселеність Волині, обрахував чисельність її мешканців у першій половині XVII ст. у 655.660 осіб. [2, с.84]. На Брацлавщині в цей же час, за його розрахунками, проживало щонайменше 550 тис. населення, а в південній Київщині – 1.400 тис., тобто разом близько 2 мільйонів [2, с.86]. М.Г. Крикун обчислює населення Волині у 770 тис. [8, с.80].

О.С. Компан зазначала, що переписні книги, як і податкові реєстри, на підставі яких проводили свої обрахунки О. Яблоновський, М.Ф. Владимирський-Буданов, О.І. Баранович, є неповними щодо кількості податкових одиниць [5, с.65]. На підставі дванадцятикратного розміру сплати поборового податку 1628 р. в Київському воєводстві О.С. Компан зробила висновок, що податковою одиницею виступало велике дворище, у якому вона рахувала пересічно 12 димів. Виходячи з цього й опрацювавши дані подимних реєстрів Київського і Чернігівського воєводств за 1629, 1631 та 1640 роки, дослідниця визначила їхнє населення в 1 млн. 750 тис. мешканців [5, с.75], а Київського, Чернігівського, Волинського, Подільського і Брацлавського воєводств разом на середину XVII ст. – у 3 млн. 200 тис. [5, с.76]. Проте, з цієї методикою обрахунків О.С. Компан не погодилися М.Г. Крикун і З. Гульдон [7, с.74-82; 20, с.561-566].

Слід відзначити, що перед дослідниками постала ще й проблема середнього коефіцієнту, тобто пересічного числа мешканців одного диму. Практично майже всі дослідники виходять з коефіцієнта, що дорівнює 6. Лише двоє – М.Г. Крикун та І.О. Ворончук – наважилися переглянути й підняти цей коефіцієнт. М.Г. Крикун, виводячи свій коефіцієнт залюдненості диму на підставі списків поголового оподаткування

населення 1662 р., обчислив пересічно на один дим-родину 6,89 осіб [7, с.72]. З урахуванням дітей віком до 10 років, він підніс цей показник до 10. Проте, оскільки це число було отримане на підставі порівняно невеликої кількості маєтків і поселень, він поставився до нього як до нетипового. Однак, вважаючи все-таки залюдненість одного диму вищою 6, М.Г. Крикун підняв його до 6,5 [7, с.77]. На підставі дослідження документів актових книг І.О. Ворончук дійшла висновку, по-перше, про значно більшу багатодітність української родини, ніж вважається, по-друге, про заселеність одного диму більш, ніж однією родиною. Проте, багаторічні дослідження привели до переконання, що навіть дуже обережно визначений раніше коефіцієнт диму у 8,4 особи, має бути переглянутий у бік його збільшення, тому в одній із своїх статей вона обчислює середній коефіцієнт у 12 осіб [10, с.225].

Джерела описово-статистичного характеру з історії Волині другої половини XVI – першої половини XVII століття представлені такими їх різновидами: інвентарі, створювані при проведенні маєткових операцій та при введенні у володіння державними маєтностями новопризначених старост; ревізії утворились внаслідок здійснення інвентаризації прибутків; люстрації, тобто загальнодержавні обстеження господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) з метою отримання детальних свідчень про стан та результати експлуатації державних володінь та прибутків; податкова (фіскальна) документація – поборові та подимні реєстри [21, с.7].

Одними з різновидів джерел для вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. є поборові реєстри, які утворились внаслідок обліку сплати відповідного податку, який платило все населення Речі Посполитої, за винятком привілейованих верств. Даний податок називався побор. Поборові реєстри поділяють на первинні поборові реєстри, в які вписували поточні дані сплати платежу – квитами та рекогніціями [14, с.103]. На основі таких первинних поборових матеріалів поборці створювали реєстри, які називають сумаріуші [22, с.576]. Можна припустити, що інформація під час переписування документу могла спотворюватись, подаватись неповно. Також помилки могли з'являтися і від використання двох мов – руської і польської. Тому більш інформативні, порівняно із сумаріушами, є первинні поборові реєстри (квити, рекогніції) [16, с.189]. Первинні поборові реєстри могли мати різні назви – “реєстр вибрання побору”, “реєстр побору”, “реєстр списання людей... з яких податок вибран” [14, с.102]. Сумарні поборові реєстри воєводств також мали різні назви, так, наприклад, за 1570 р. – “Regestr summariae zbrany poborow...”, за 1577 р. – “Summaryusz z regestów...”, за 1583 р. – “Regestr wybrania poboru...” і т.д. [14, с.102].

Структурними елементами поборового реєстру були прізвище власника, від кого надходила грошова сума, кількість населення різних категорій та вказівка на розмір сплачуваного податку, загальна сума податку. Якогось чіткого формуляра заповнення поборових реєстрів не було, свідченням цього є подана інформації в різних поборових реєстрах (наприклад, в одному подавалась більш ширша інформація, в іншому скупіша, сам порядок подачі даних також різний і т.д.). Поборові реєстри не фіксують неоподаткованого населення – шляхту, католицьке духовенство, фільваркову челядь [3, с.206]. З даного різновиду джерел можемо почерпнути інформацію про певне соціальне становище населення, яке вказане в поборовому реєстрі. Наприклад, з розміру земельного наділу можна дізнатись про забезпеченість мешканців землею. В поборових реєстрах вказуються ремісничі категорії населення. Часто разом з іменем вказано вид ремесла, іноді на зайнятості вказує прізвище або прізвисько. В поборових реєстрах міститься перелік чоловічого населення, категорії населення, розмір сплачуваних податків. В поборових реєстрах вказана значна кількість ремісників та їх спеціалізація. Так, наприклад, показники реєстрів 1577, 1583 рр. в Луцьку свідчать про розвиток ремісництва та вказують на розмір оподаткування ремісників [3, с.224]. Побор 1576 р. м. Острога внесено зі 101 “дому убогого” і господарів домів – ремісників [23, с.47].

Поборові реєстри, що стосуються Волинського воєводства збереглися і опубліковані за 1570, 1577, 1583 рр., а також неопубліковані за 1576, 1582, 1589 рр. [14, с.108]. Варто відзначити про незбереженість для Волині найбільш повного реєстру 1578 р. [16, с.189], тому більш повними і репрезентативнішими для вивчення історико-демографічних питань А. Павінський та О. Яблонівський вважають поборові реєстри 1583, 1589 рр. Наприклад, для Волині опубліковані первинний поборовий реєстр Острозької волості та Здовбицького двору 1576 р., первинний поборовий реєстр Острозької волості 1604 р. [23]. Для Ковельського староства зберігся поборовий реєстр 1576 р., який окрім вищенаведених даних, спеціально виділяє організацію сільських ремісників, об'єднаних у війтівства [3, с.119].

Історико-демографічні дослідження, що стосуються Волинського воєводства другої половини XVI ст. здебільшого доводиться робити на основі списків побору [3, с.202]. О. Яблонівський проводив підрахунок населення воєводств і повітів Речі Посполитої в другій половині XVI ст. на основі поборових реєстрів, зокрема, на основі поборового реєстру 1578 р. [19]. Складність обрахунку населення за цією групою джерел полягає в тому, що побор вносили з різних об'єктів: земельних наділів, млинів, ступ, рудень, торговців, ремісників та ін. Наприклад, О. Яблонівський вираховує число людей, виходячи з кількості обкладеної податком селянської землі. Всі земельні наділи селян він зводив до ланів, на кожен лан рахуючи 12 осіб, і додавав до них ще 6 осіб інших категорій на кожен лан [3, с.204]. Проте, ці обрахунки заперечив О.І. Баранович, вказуючи, що в дійсності на Волині землю на лани не міряли, тут були дворища, а в деяких місцях земля перемірялась на волоки, тому лан на даній території, говорить О. Баранович, є умовною одиницею [3, с.204]. Ще одним досить слушним зауваженням до О. Яблонівського є те, що побор могли зби-

рати з одного господаря кілька разів, наприклад, окремо за землю, окремо за млин, окремо за ремесло. Даний факт, в свою чергу, може ставити під сумнів результати демографічних обрахунків.

Польські дослідники вважають поборові реєстри досить інформативними для вирішення демографічної проблематики. Особливо якісними вони вважають поборові реєстри 70-х років XVI ст. Демографічні дослідження на основі поборових реєстрів робив ще один польський історик А. Павінський, зокрема, на основі реєстрів 1578 – 1583 рр. Він вважав реєстр 1578 р. найбільш повним і таким, на якому базувались наступні реєстри [22, с.578]. Такої ж думки притримувалась ще одна польська дослідниця історичної демографії І. Гейшторова, зазначаючи також, що поборові реєстри першої половини XVII ст. не мають такої інформативної цінності як реєстри другої половини XVI ст. [22, с.579].

На вірогідність даної категорії джерел впливало й те, що вони заповнювались поборцями, які хоч і присягали на сеймиках з другої чверті XVII ст., могли зумисне подавати неправильні дані [22, с.580]. Слід не забувати, що шляхта при подачі даних могла також дещо їх спотворювати, занижувати справжні показники. Не зважаючи на ряд недоліків, перевагою поборових реєстрів, як зазначає М.Г. Крикун, є те, що вони репрезентативні в територіальному відношенні та роблять можливим вивчення широкого кола проблем [7, с.74-82]. Отож, поборові реєстри дають інформацію, за якою досить важко визначити кількість населення. Ще однією складністю в демографічних обрахунках може бути те, що за законодавством Речі Посполитої новозасновані міста і села мали платити побор лише через чотири роки з часу заснування, якщо взяти до уваги, що урбанізаційні процеси на Волині в другій половині XVI століття були досить інтенсивними [24, с.88], то картина кількості відображених населених пунктів в даному різновиді джерел зменшується. Міста і села, які погоріли або постраждали внаслідок бойових дій, теж звільнялись від сплати побору. Беручи до уваги, що напади татар на Волинь в другій половині XVI ст. були досить потужними, багатьох поселень могло не бути, навіть, в поборовому реєстрі 1578 р., який лежав в основі наступних.

Ще одним різновидом джерел для вивчення історичної демографії Волині є подимні реєстри. Дослідники історичної демографії вважають подимні реєстри більш придатними для вивчення населення. В даному випадку об'єкт оподаткування на відміну від поборового реєстру один – дим. Тому, здається, що з ними працювати легше, але в історіографії досить по-різному трактується саме поняття “дим”, вважають, що дим – це будівля, в якій могла жити більше, ніж одна сім'я [3, с.204]. Українські дослідники вважають, що ґрунтуючись на подимних реєстрах, складених в 1629 р. і доповнених в 1630-х роках, можна визначити чисельність населення на українських землях.

На важливу роль подимного реєстру в історичних дослідженнях вперше вказав О.І. Баранович. В даному джерелі представлені всі верстви населення, окрім шляхти, яка володіла містами і селами, слуг і челяді дворів цієї шляхти, а також католицького духовенства [7, с.75]. Одним із найбільш цінних подимних реєстрів для Волинського воєводства є реєстр 1629 р., який був виявлений, опублікований і вперше опрацьований О.І. Барановичем в 1930 р. Вчені, які працювали з цим джерелом пізніше, вказали на помилки і недоліки, зроблені попереднім дослідником. Так, М.Г. Крикун вказав на те, що дослідник не використав тих джерел, які б дали змогу доповнити картину залюднення Волині. О.І. Баранович за цим подимним реєстром налічив 114 міст, 2105 сіл, 108460 димів на Волині [2, с.141], також в опублікованому реєстрі можна порівнювати кількість димів по повітах. М.Г. Крикун критично поставився до обрахунків О.І. Барановича і порівняв подимний реєстр 1629 р. з подимним реєстром Волинського воєводства за 1630 р., який зберігся в актових книгах львівської гродської канцелярії. Цікаво, що подимний реєстр 1630 р. доповнює подимний реєстр 1629 р., так зіставлення цих двох документів дало М.Г. Крикуну можливість виявити 9 міст і 103 села, в яких налічувалось 1152 дими в подимному реєстрі 1630 р., які в реєстрі 1629 р. не вказані [8, с.78]. З цього можна зробити висновок, що різниця інформації в джерелах впливала і на якість підрахунку населення Волині. Слід зауважити, що наступні подимні реєстри, які збереглися для Волинського воєводства – це 1631, 1642, 1648, 1650 рр. майже ідентично повторюють реєстри 1629 і 1630 рр. [8, с.73]. Тому інформація в них є сумнівною, якщо врахувати, що в 40-х рр. XVII ст. на Волині спостерігається зменшення кількості населення [1, с.1-17], відповідно, і платників податків.

Перевагою подимного реєстру як джерела є те, що він не носив фрагментарний характер і мав фіксувати всі населені пункти, у тому числі спалені і новозбудовані, а ототожнення диму одиниці оподаткування, з житловою будівлею вносило певну ясність в питання визначення як загальної кількості населення, так і встановлення середнього коефіцієнта заселеності диму. Крім того, в подимному реєстрі фіксувались володіння приватного, державного, духовного характеру.

Недоліком подимного реєстру як джерела є те, що при його складанні певна кількість димів була прихована, у чому були зацікавлені їхні власники [3, с.206]. В даному джерелі досить скупою є інформація про соціальну, професійну, вікову, національну, статеву структуру населення.

Польські дослідники, аналізуючи подимні реєстри як джерело, вказують на те, що для них незрозуміле і неточне поняття “диму” та його забудови, і тому їм важко говорити про залюднення одного диму, до того ж відзначають, що воно було не завжди однаковим [20, с.563]. Джерелознавчий висновок польських істориків зводиться до того, що подимні реєстри як з першої, так і з другої половини XVII ст. дають дещо занижені показники людності, якщо порівняти з даними поборових або поголовних реєстрів [22, с.583].

Порівнюючи інформативні можливості поборових і подимних реєстрів, варто відзначити, що поборові реєстри дають для дослідника ширше коло інформації, тобто якісна характеристика населення Волині в

них представлена краще, ніж в подимних реєстрах. Але в останніх повніше представлені кількісні дані, за якими простіше визначати чисельність населення.

Наступним джерелом для вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. є люстрації. Як відомо, на території Волині було три типи землеволодіння – приватне, державне і церковне. Внаслідок описання державних володінь утворився такий різновид описово-статистичної документації, як люстрації. Люстрації, тобто загальнодержавні обстеження господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) з метою отримання детальних свідчень про стан та результати експлуатації державних володінь та прибутків, а також обчислення на підставі даних про прибутки і витрати розміру державного податку з королівщин, відомого в історії під назвою кварти або четвертого гроша [25, с.6]. Саме слово “люстрація” означає докладно оглядати або вивчати. У законодавстві Великого Князівства Литовського термін “люстрація” вперше було вжито 1545 р. в значенні оцінки стану військової справи [25, с.6]. Пізніше в сенсі урядового опису державних маєтностей, цей термін вперше було вжито в конституції Пйотрковського сейму 1562 – 1563 років [25, с.7]. Головне завдання акції під назвою “люстрація” було обчислити прибутковість державних маєтностей (королівщин), їх оподаткування. Тобто, люстрація – це перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалась присяглыми особами, направленими для огляду й детального описання їхнього стану, доходів та повинностей підданих. Слід відразу зауважити, що цей різновид джерел не досить репрезентативний для волинських земель в територіальному відношенні, оскільки питома вага приватних володінь тут була значно більшою за державну. На позитивних сторонах люстрацій як джерел наголошував М.Ф. Владимирський-Буданов і обґрунтовував це наступним чином: по-перше, він вказував на те, що господарство королівських володінь мало чим відрізнялось від володінь шляхетських. По-друге, що в люстраціях містяться описи деяких шляхетських володінь, бо ревізори зобов'язані були перевіряти права на володіння всіх володільців. Тому повідомлялись описання тих володінь, право володіння якими здавалось їм сумнівним.

Пізніше думка М.Ф. Владимирського-Буданова була заперечена О.І. Барановичем, який не погоджувався зі способом підрахунку числа населення по вказаних в люстраціях об'єктах. Він вказує на те, що в люстраціях записані “люди”, поняття на його думку досить широке і неточне, а М.Ф. Владимирський-Буданов вважав, що “люди” – це сім'ї, множив це число на 5 і виводив число населення. Але люстратора цікавили не сім'ї, а господарства, тому отримані підрахунки були поставлені під сумнів [3, с.219].

На Волині кількість державних володінь була досить незначною в порівнянні з приватними. Найбільшими тут за розмірами було дві королівщини – Ковельське і Кременецьке староства. Для Волині збереглися люстрації Ковельщини 1616 та 1628 рр. (в копії) [16, с.189]. Нам відомі люстрації Кременецького староства, де, наприклад, люстратор 1563 р. в м. Кременець записав 1000 домів [3, с.221]. Порівнявши їх з даними реєстру 1629 р., де вказується 1224 дома [2, с.92], бачимо, що число домів збільшилось. В 1552 р. люстратор записав в Луцьку 55 панських, 91 міщанську, 31 церковну і 62 єврейських будівлі, що дозволяє робити висновки не лише про чисельний, а й про соціальний склад населення Луцька другої половини XVI ст. [3, с.219].

Отже, територіально люстрації дають можливість демографічного дослідження в державних володіннях. Слід пам'ятати, що жодне з представлених вище джерел не дає змоги повного, комплексного дослідження, а потребує глибокого історико-порівняльного вивчення як історичних описово-статистичних джерел, так і наявних праць з даної проблематики українських та зарубіжних дослідників. Варто зауважити, що люстрації як історичне джерело носять узагальнюючий характер, а деякі не є повними, а збереглися лише фрагментарно.

Найбільш повними з точки зору інформації про стан володінь є інвентарі, які дають можливість розглянути демографічну ситуацію Волині у першій половині XVII ст. Інвентарі складались при зміні володільця маєтку, при успадкуванні володінь, при передачі їх в оренду для з'ясування суми прибутків від маєтностей [11, с.7]. З інвентарів можемо почерпнути інформацію про будівлі, дані про “підданих”, про повинності кожного з них, про кількість робочої худоби, про земельні наділи кожного господаря. Спочатку вони не мали якогось чітко розробленого формуляра і містили багато відомостей в залежності від їхнього цільового призначення [18, с.43]. Ретельність складання інвентарів, що вплинула на їх інформативні можливості, залежала від причин їх складання. Чи то у випадку купівлі чи продажу, укладання договору оренди, при переході майна у спадщину, чи при його розподілі між спадкоємцями. Найкращими з точки зору фіксації різноманітної інформації є інвентарі, що складались при успадкуванні і передачі майна спадкоємцям, тому що останні були зацікавлені отримати однакові долі не лише в кількісному, а й у якісному плані, що вимагало від ревізорів фіксації господарських можливостей усіх маєтностей і їх трудовий потенціал [18, с.42].

Варто відзначити, що на Волинське воєводство припадає велика кількість інвентарів. Кількість інвентарних описів міст і поселень Волинського воєводства є незначною до середини 70-х рр. XVI ст., потім кількість інвентарів зростає, а в 90-ті роки кількість інвентарів різко збільшується (перевищуючи два десятки на рік) [15, с.16]. Так серед луцької гродської документації за 1569 – 1600 рр. виявлено 354 випадки інвентарних описів, які введені до наукового обігу [15, с.16]. Цінним для історико-демографічних досліджень є те, що в 164 з них міститься перелік селян, у 245 міститься перелік селян за категоріями, а у 35 вказана загальна кількість селян. Слід відзначити, що територіальний розподіл теж помітний, найбільша кількість описання об'єктів припадає на західну частину Луцького повіту, де шляхетське землеволодіння

було більш поширеним [15, с.16]. Для південно-східної Волині більш репрезентативні інвентарі першої половини XVII ст. Прикладом можуть бути інвентар Острозької волості 1621 р., інвентар Дерманського монастиря 1627 р., фрагмент інвентаря Межиріча 1640 р., інвентар Межиріцького ключа 1643 р., найбільш цінними для історико-демографічних досліджень південно-східної Волині є інвентарі 1603, 1617, 1620, 1621 рр. [16, с.189]. Так було описано Острозьку волость у 1603 – 1604 рр., Степанську волость в 1614 р., Старокостянтинівську, Кузьминську, Базалійську, Шульжинську волості в 1615 р., Острозьку, Рівненську, Сатіївську, Остропільську, Дорогобузьку, Суразьку, Крупську, Звягельську, Полянську, Княгининську, Любарську, Лабунську, Берездівську волості в 1620 р., Острозьку волость у 1621 р, Заславську волость у 1610, 1613, 1617, 1622 рр. [16, с.191].

Переваги інвентарів полягають у тому, що вони несуть відомості про склад населення міських і сільських будинків, про освоєння нових земель, наслідки татарських набігів. На основі інвентарів можна зробити висновки про соціальну і професійну структуру населення. Але, не дивлячись на ряд переваг у роботі з інвентарями, слід критично підходити до аналізу даних, які представлені у цьому документі. До недоліків інвентарів належить те, що вони охоплювали невеликі території, мали ряд неточностей, тому виникають труднощі в їх інтерпретації [9, с.218]. Надзвичайно цінним для історичної науки і краєзнавчих досліджень, зокрема Волині, є те, що на сьогодні опубліковано ряд інвентарів та їх фрагментів.

Унікальним джерелом для вивчення історичної демографії Волині є інвентар 1620 р., який містить в собі цінні відомості для вивчення народонаселення Волині першої половини XVII ст. У 2001 р. вийшла публікація даного джерела, яка містить в собі переклад частини інвентаря маєтків князів Острозьких 1620 р., що стосується південно-східної Волині. В опублікованому джерелі можна знайти багатий і різноманітний матеріал стосовно 127 поселень [26, с.3]. Детальний опис міст і сіл, наявних у них ремесел і промислів, ярмарків і торгів, сільськогосподарських знарядь, фільварків та їхньої продукції дозволяє проаналізувати стан і рівень розвитку не лише окремих галузей господарства, а продуктивних сил даної території в цілому. Поіменний перелік мешканців цих поселень, зазначення роду їхніх занять, повинностей відкриває широкі можливості для дослідження проблем історичної демографії.

Варто відзначити, що дане джерело знали і використовували видатні історики – О. Яблоновський і А. Ролле (псевдонім Dr. Antoni J) [26, с.6]. Саме про видання цього інвентаря клопотався київський історик і архівіст, член Київської археографічної комісії, відомий знавець документальних джерел з історії України Іван Петрович Новицький [26, с.7]. За власним бажанням він звернувся до А. Ролле з проханням надіслати цей інвентар до Києва. Коли І. Новицький отримав рукопис, передав його на збереження до бібліотеки Комісії, а сам звернувся до керівництва з пропозицією скопіювати і підготувати до друку це видання. Далі доля цього документу під час його перебування в Києві невідома. Але, саме в цей час, була зроблена коротка копія рукопису, яка зберігається в Інституті Рукописів Національної бібліотеки України. В даній копії міститься коротка інформація про 238 маєтки Острозьких, де вказані назви поселень, загальна кількість їх мешканців і характер господарства [26, с.7]. Повний оригінал документу подає описання 320 населених пунктів Волині, з них 20-ти міст і 300 сіл [26, с.4].

Проаналізувавши відомості опублікованої частини інвентаря 1620 р., бачимо, що одним з найбільших міст південно-східної Волині цього періоду був Остропіль. В інвентарі вказується, що містечко складалося із Старого і Нового міста. Принцип заселення міста був представлений сотенно-десятьковою системою. Старе місто складалось із шести сотень, де сотниками були Харко Соколик, Ярмол, Петро, Кость, Кривошия та була сотня Копцьова [26, с.323-350]. Місто було представлене сотенно-десятьковою системою, де кожна сотня включала декілька десятків: перша – 4 (десятники – Яцик, Сечкареня, Олифір, Грицько), друга – 6 (десятники – Малий, Гаврило, Ясько, Босий Іван, Петро, Йовець), третя – 5 (десятники – Данило Малий, Хома, Гарасим, Ільчин, Степан), четверта – 5 (Следзь (Sledz), Максим, Сенько, Ласько, Ігнат.), п'ята – 5 (десятники – Олексій, Левко, Яцик, Василь, Трохим), шоста – 5 (десятники – Антон, Михайло, Клещик, Федько, Ясько) [26, с.323-350]. В Старому Острополі за інвентарем 1620 р. було 33 ринкових домів, 484 будинки вуличні та передмістя, 93 нижчих халупи. В цілому загальна кількість будівель в Старому місті дорівнювала 986 [26, с.350]. Нове місто складалось із однієї сотні, де сотником був Кулий та шести десятків, відповідно десятниками були Савка, Грицько, Семен Трех (Trzech), Бартош, Петро Кудра, Петро Худий [26, с.350-362]. В Новому місті знаходилося 264 садиби. Багато будівель є незаселеними, так в Старому місті порожніх садиб було 183, а у Новому – 74 [26, с.350-362]. Разом це 257 димів. Якщо порівняти це число із загальною кількістю димів, отримуємо результат у майже 20%, що є свідченням переміщення населення, оскільки в інвентарі 1620 р. зустрічається запис “новоприбулий”. Причиною мобільності населення могли бути татарські напади, які відбулись в 1616, 1617, 1618 рр. В інвентарі містяться короткі відомості про статеву структуру населення міста. Так окрім чоловіків, які здебільшого фігурують в такого роду документах як платники податків чи господарі будинку, згадуються і вдови. Інвентар фіксує в Старому місті 44 вдови, а в Новому місті – 18 [26, с.323-362]. Досить часто в одному будинку проживали не лише члени сім'ї, а інші люди – сусіди, родичі, підсусідки. До цієї категорії відносимо 24 родини. В місті проживали люди, які не мали свого житла – коморники, їх в інвентарі значиться 82 особи [26, с.350]. Тобто, від загальної кількості будинків 1250 (986+264 – будинки Старого і Нового міста) віднімаємо 257 (кількість порожніх будинків), до отриманого результату додаємо 106 (кількість додаткових родин) і отримуємо загальну кількість родин. Для того, щоб визначити чисельність населення Острополя, необхідно отриману су-

му помножити на середній коефіцієнт залюднення диму (будемо вважати, що він дорівнює 7), тобто 1099 множимо на 7 і отримуємо 7693 осіб – чисельність населення міста на 1620 р.

За подимним реєстром 1629 р. загальна кількість димів у місті Острополі становила 1002 [2, с.98]. Щоб визначити чисельність населення в місті на 1629 р., множимо загальну кількість димів 1002 на мінімальний коефіцієнт 7, таким чином одержуємо близько 7014 чоловік – населення Острополя на 1629 р. Можемо припустити, що чисельність людності міста була меншою в другій половині XVI ст., тому що воно розташовувалось на Чорному Шляху і часто потерпало від нападів татар.

В інвентарі представлена соціальна структура міста, бачимо, що в Острополі були такі категорії ремісничих професій як – ковалі, кушнірі, шевці, ткачі, грабарі, пушкарі, скрипалі, дударі, шаповали, римарі, різники, валяники, крамарі, солодовники, колічники, колесники, крамарі, броварі, слюсарі, бортники, каламарі, цирульники [26, с.323-362]. В цілому була 81 реміснична родина, хоча досить сумнівно, оскільки це незначна частина у відношенні кількості населення, що проживала в місті. З переліку прізвищ, що подаються в інвентарі, можна судити про етнічний склад. Таким чином, провідну частку займали українці – їх була абсолютна більшість. Разом з ними в місті жили євреї, поляки, литовці, татари, цигани [26, с.323-362].

Ще одним містом південно-східної Волині, описання якого міститься в інвентарі 1620 р. є Полонне. Місто також складалось із Старої і Нової частини та передмістя. Осілість міщан була представлена сотенно-десятьковою системою. Старе місто складалось із 4 сотень, де відповідно сотниками були Грицько, Павло, Тиміш, Левко [26, с.237-250]. Відповідно десятниками в 1-й сотні – Мартин Йовлашення, Орхін; в 2-й – Каленик, Матвій; в 3-й – Васько і Нестор; в 4-й – Мисько з Федором, Михно Наливайко. У Новому місті сотників було 3 – Ігнат Сковротка, Трохим, Веремій і відповідно десятники 1-ї сотні – Сенько, Ясько, Васько, Дмитро, Лаврин; 2-ї сотні – Сенько, Микита, Фейтко, Мисько, Фесько Коростон; 3-ї сотні – Семен, Остап, Ілько [26, с.250-266]. За інвентарем загальна кількість житлових будинків становила 902. На Старе місто припадало 464 будинки, а на Нове – 438. З них 7 було порожніми. Відкинувши порожні будинки і застосувавши запропонований коефіцієнт, отримуємо кількість мешканців – 6265 чол. Але крім господарів у будинку могли жити і інші сім'ї. На Старе місто припадало 59 таких родин, а на Нове – 22, що разом становить 6346 особи. В інвентарі подаються 240 парканників, це були люди, які мешкали при парканах, належали до бідної категорії міщан, в них не було земельних наділів. Також представлена така категорія як коморники, всього було 218 [26, с.237-264]. Додаємо їх до загальної кількості (976+218) і отримуємо 1194 родини. Таким чином, перемноживши це число на середній коефіцієнт, визначаємо, що чисельність населення Полонного на 1620 р. дорівнювала 8358 осіб. У подимному реєстрі 1629 р. фіксується 970 димів в Полонному, це приблизно третя частина димів всієї волості, яких всього було 2712 [2, с.97]. Отже, вираховуємо загальну кількість мешканців Полонного в 1629 р. – перемноживши кількість димів на зазначений вище коефіцієнт, дістанемо 6790 осіб. Порівнявши дані за 1620 і 1629 рр., бачимо, що населення міста зменшилось більш як на тисячу осіб.

В 1620 р. в місті налічується 79 осіб, які були зайняті в ремеслі та промислах. А саме 10 кушнірів, 11 гончарів, 10 кравців, 13 шевців, 7 ковалів, 4 різники, 3 теслі, 3 пивовари, 2 коновали, 3 бондарі, 1 столяр, 2 стельмахи, 1 вівчар, 1 гребінник, 1 римар, 1 ткач, 1 пекар, 2 лікарі [26, с.237-267]. В Полонному значиться 14 шляхетських дворів, з їх прізвищ робимо висновок, що більшість з них були поляками (п. Гозджиковський, п. Янковський, п. Свошовський, п. Сарницький, Бобовський, п. Шиського, п. Шобанського і т.д.) [26, с.237]. В місті зафіксовано 21 вдову, які ведуть власне господарство [26, с.237-267]. Більшість населення було українцями, значну частку займали євреї, які в інвентарі записані окремою колонкою “жиди” та поляки.

Наступним містечком, яке представлено в інвентарі 1620 р., є Берездів. 6 липня 1596 р. київський воєвода В-К. Острозький видав лист на вільну осаду міста Берездова. А вже 22 травня 1603 р. був даний лист на ярмарки і торги у недільний день [26, с.208]. Третій лист даний Янушем Острозьким на поселення новоприбулим людям з дозволом їм волі на 20 років. У містечку Берездів в 1620 р. було 333 міщанські родини [26, с.205-218]. Розміщення будинків інвентар фіксує не по сотнях і десятках, а по вулицях, яких нарахувалось 17, окремо записана шляхта, старики Старого і Нового міста [26, с.207-217]. Головною частиною міста був ринок, на якому розміщувалось 29 осель. На цій вулиці проживав міський патриціат, який здійснював управління містом. На ринку мешкало 3 бурмістри – Михайло, Кайстон, Грицько, тут розташовувався дім вїйта Лисого, а також дім пана Гарлинського та десятника Івана [26, с.208]. Останній може вказувати на те, що в місті все-таки могла існувати сотенно-десятькова система. В Берездові мешкали родини, які не мали власних осель. До такої категорії належало близько 80 сімей [26, с.208-217]. Враховуючи дану категорію, показник збільшується до 413 міських родини, слід врахувати і вдів, яких було 15. Таким чином, помноживши кількість міських родин на середній коефіцієнт людності, отримуємо 2996 осіб. Цікавим є той факт, що інвентар 1620 р. не фіксує в місті ні однієї пустої, незаселеної будівлі. Наскільки це можливо, сказати важко, проте на відміну від Острополя, місто не знаходилося на Чорному шляху, тому можливо, менше страждало від нападів татар. Подимний реєстр 1629 р. фіксує в Берездові 289 димів [2, с.114], перемноживши цей показник на середній коефіцієнт залюднення диму, отримуємо 2023 особи. З отриманих результатів видно, що населення містечка зменшилось. Місто було представлено 41-м ремісником. В Берездові було 7 шевців, 4 бондарі, 3 пивовари, 2 гончарі, 1 тесля, 1 мисливець, 1 гонтар, 1 лісничий, 1 кушнір, 1 різник, 1 мельник, 1 кухар, 1 колесник, 1 слюсар, 1 ткач, 1 дягтер, 1 рибилов, 1 мірош-

ник, 1 кравець [26, с.207-218]. Інвентар 1620 р. не подає жодної інформації про статеву структуру міста Берездова, оскільки вписане лише все чоловіче населення.

Хлапотин або Красностав – ще одне волинське містечко, яке описане в інвентарі 1620 р. Особливістю його опису є те, що фіксація населення велась методом вписування імен дорослого чоловічого населення. Тому за кількістю чоловіків можна визначити кількість будинків, в яких проживали сім'ї. На 1620 р. в містечку нараховувалось 399 житлових будівель [26, с.223-229]. Проте, це число могло бути більшим, адже в одному будинку інколи жили декілька сімей і якщо врахувати, що здебільшого в інвентарі вказувались лише імена міщан, які мали земельний наділ. Осілість міщан в інвентарі подається по десятках. В містечку було 15 десятків, де відповідно десятниками були – Павло, Семен, Сахно, Данило, Мисько, Іван, Васько, Тарас, Гриць, Іван, Микита, Фесько, Олексій, Грицько, Кирило [26, с.223-229]. Крім чоловічого населення в інвентарі подаються і вдови, яких вказано 6. Немає згадки про пусті будинки, що є малоімовірним. Отже, взявши за основу мінімальний показник 399 родин, визначаємо загальну кількість населення, що дорівнювала 2793 особам. Інвентар вказує на те, що в містечку було три шляхетські будинки, ймовірно, вони не платили податків, бо в інвентарі значиться: "оскільки ці три шляхтичі, мешкаючи в цьому містечку, всілякого порядку доглядають і осаду міщан зберігаються, і вся влада їм належить, по справедливості мають бути вільними від усіляких податків, допоки аж їх мл. самі то своїми листами їм затвердять, бо гідні й більшої ласки їх мл. " [26, с.229]. Інвентар вказує всього 1-го різника, 1-го римаря, 1-го шевця і 1-го гончара [26, с.223-229]. В інвентарі мешканці подаються без прізвищ, тому важко робити висновки про етнічний склад населення містечка. Для порівняння зазначимо, що в подимному реєстрі 1629 р. вказано, що в містечку Красностав було 383 дими [2, с.125]. Кількість димів множимо на середній коефіцієнт і отримуємо чисельність населення, що дорівнює 2681 особі.

Наступним містечком південно-східної Волині, яке фіксує інвентар 1620 р. є Лабунь. В ньому представлено 152 родини [26, с.376-382]. Потрібно уточнити, що в інвентарі також вказуються дорослі особи чоловічої статі, міститься інформація про пусті оселі, яких нараховувалось 25. Таким чином, нам потрібно відняти це число від загальної кількості будинків і отримуємо 127 осель. Помноживши цю кількість на середній коефіцієнт, одержимо 889 особи. На 1629 р. у Лабуні було 303 дими [2, с.98], таким чином, чисельність населення в Лабуні становила вже близько 2121 особи. Отже, бачимо, що кількість населення за 9 років значно збільшилась, це може бути свідченням більш стабільної суспільної ситуації, зменшення набігів татар. Отже, проаналізувавши показники інвентаря 1620 р. і подимного реєстру 1629 р., бачимо, що динаміка населення міст південно-східної Волині та його чисельність постійно змінювалась. Варто відзначити високу інформативність інвентаря, що містить широке коло історико-демографічної інформації.

Однією з проблем, що вивчає історична демографія, окрім чисельності, є соціальне розшарування та етнічний склад населення. Певним чином соціальне розшарування є відображенням як політичного, економічного так і суспільного розвитку. З розвитком суспільства соціальна ієрархія стає більш строкатою, XVI – XVII ст. – це період, коли завдяки впровадженню магдебурзького права з'являються нові стани, професійний склад, які так чи інакше причетні до самоврядування, управління містом. В XVI – XVII ст. спостерігається економічне піднесення, зростання кількості міст на Волині [24, с.82]. У 69 міст Волині є прямі свідчення існування магдебурзького права, в тому числі в містах південно-східної Волині – в Острополі, Полонному, Красиліві, Кузьмині, Костянтинові [24, с.89]

Говорячи про соціальний склад населення, необхідно почати з найбільш привілейованого стану – шляхти. Варто зазначити, що число шляхти на Волині є більшим в порівнянні з іншими регіонами. То ж число шляхетських сімей зафіксоване тарифами, як власники певної кількості димів, охоплюючи, і дідичів, і тимчасових власників становить на Волині не менше 860, тоді як на Київщині – 610, на Брацлавщині – 220 [27, с.287]. За інвентарем 1620 р. в містах південно-східної Волині теж була представлена шляхта і здебільшого вони жили в елітних районах, мали слуг та великі земельні наділи. Так, наприклад, в Берездові – п. Гарлинський, п. Боруховський, п. Загорноський, п. Джевецький (Древицький), які мали не менше як по дві волоки землі [26, с.208-214]. В містечку Хлапотин фіксується п. Богдасівський, п. Рибалтовський, п. Бондовський, п. Андрій Коморовський, п. Якуб Бартковський [26, с.229]. В Полонному за інвентарем 1620 р. шляхетських дворів було 14. В Острополі вказані наступні шляхтичі – п. Гриценіна, п. Гордієв, п. Русянів, п. Реленівський, п. Соколовський, п. Зволеньський, п. Маловецький, п. Видука, п. Курницький, п. Парницький, п. Мшеницький, п. Зулинський, п. Решневицький, п. Хижницький, п. Кратовський [26, с.327]. В Лабуні за інвентарем згадується лише один п. Лосятинський, який доклав значних зусиль для розбудови містечка [26, с.376]. Вище згадана категорія шляхти – це здебільшого дрібна шляхта, яка тимчасово володіла землею. До шляхти-дідичів на Волині належали – Острозькі, Заславські, Любомирські та Збаразькі, які володіли містами південно-східної Волині.

Активний урбанізаційний процес, що відбувався на Волині в XVI – XVII ст. призвів до поширення магдебурзького права. Центральним у системі міського управління був інститут війтівства, бо в значній мірі саме він був ключовою фігурою у місті. Теоретично він би мав обиратися міщанами, але на практиці його призначали: король в державних містах, а власник в приватних. Окрім війта були ще й бурмистри – члени міської ради, помічники війта. Наприклад, в Острополі на 1620 р. інвентар фіксує бурмистрів Харка і Федора; в Полонному – Дениса, Яська, Семена [26, с.323-324]. В містах південно-східної Волині була представлена вся ієрархія міської бюрократії – війти, лентвійти, радці, сотники, десятники і т.д.

Ще однією категорією населення є ремісники і торговці, проте інвентар не подає перелік ремісників та торговців, та про їх наявність можемо судити із прізвищ, які подаються в списку інвентаря. Цікавим є той факт, що в містечку Хлапотин за інвентарем 1620 р. професійна структура майже не представлена, бо більшість міщан записані без прізвищ, які б вказували на рід занять тієї чи іншої особи. Про ремісників та їх категорії, про сплату податків та їх розмір у південно-східній Волині в першій половині XVII ст. можемо дізнатись із “Заявления сделанного под присягой, Острополя, Любартова, Лабуни, Судилкова и Барановец, сообщенный под присягой полномочными представителями из этих городов и местечек в Луцком городском суде” 20 вересня 1635 р. [12, с.75-77]. З цього документу дізнаємося, що в Полонному на 1635 р. було “пекарев и тых что се перепечаством бавят в личбе 12, колодеюв 11, ткачов 11, гончаров 18, кравцов с кушнерами 12, резников 14, бондаров 15, шевцов 42, ковальов 3, римарами, лучниками, седлярами 28, пивоваров 4, солодовников 3, тесел 2”. Порівнюючи кількість ремісничих сімей в другій половині XVI і першій половині XVII ст., варто сказати, що наприклад на 1577 р. в Полонному було 15 ремісничих сімей, а на початку XVII ст. вже 194. Що стосується купецьких садиб, то на 1577 р. їх було 8, на 1583 р. садиб було лише 7, то в 1625 р. їх 13, це може бути свідченням татарських нападів, що значно впливали на демографію міст [12, с.76]. Аналізуючи список інвентаря, бачимо, що попри вказані верстви населення абсолютну більшість становило населення, яке займалось сільським господарством, зокрема, землеробством. В інвентарі вказані і духовні особи, наприклад, священики (попи) майже в кожному місті фіксуються по 2, вони мають значні земельні наділи. Так, наприклад в Полонному – попи Микульський та Спаський, які мають по дві волоки землі, в Берездові – піп Староміський та Новоміський також мають по дві волоки, в Хлапотині вказується на існування двох церков – церкви Вознесіння Діви Марії та церкви П'ятниці – очевидно що й тут також було два священики [26, с.238]. В інвентарі вказана така верства населення як слуги – вони здебільшого несли службу при дворищах багатих господарів, при замках, шпиталях. В Полонному на 1620 р. вказано – 7 (Загорський – замковий слуга, Іван – замковий сторож, Васько – замковий слуга, Ванько, Собаченя, Хибовський і Мисько Поберезник), в Хлопотині – 2 (Гацько, Яцько Жид). Знаходимо інформацію і про таку категорію населення, як коморники – ті, хто не маючи власного житла, мешкав у коморах інших господарів – таких випадків інвентар фіксує досить багато в кожному місці. Наступною категорією бідних міщан були парканники – люди, які мешкали при парканах і не мали земельних наділів, ця категорія в інвентарі зазвичай подається окремо [26, с.140-391].

Як ми попередньо вказували, більшість міщан були зайняті в аграрному секторі, то доцільно було б їх дрібніше диференціювати за кількістю землі, якою вони володіють. В другій половині XVI – першій половині XVII ст. існувала система волочного землеволодіння. Волока – міра земельної площі, що дорівнювала на українських землях – 23,89 га. Таким чином з інформації, яка міститься в інвентарі 1620 р. міщан Берездова можна поділити на шість категорій залежно від кількості землі: 1 волока – 32 чол.; 1,5 волоки – 1 чол. (Сень Гонтар); 0,5 волоки – 84 чол.; третя частина волоки – 25 чол.; дві третини волоки – 1 чол. (Тимошеня Васько – сотник); чверть волоки – 1 чол. (Кирило Сидореня) [26, с.207-218]. В Хлапотині на чотири категорії: волока – 24 чол.; півволоки – 31 особа; чверть волоки – 3 особи; третина – 4 чол. [26, с.223-229]. В Полонному на дві категорії: волока – 60 чол.; півволоки – 108 осіб і т. д.

Якщо аналізувати етнічний склад, то слід сказати, що на території Волині він був досить строкатий. На вулицях міст проживали не лише українці, а й поляки, євреї, татари, турки, угорці, литовці, молдавани, цигани, вірмени. В містах південно-східної Волині значними етнічними групами, окрім українців, були євреї і татари, які утворювали в місці свої осередки і жили на окремих вулицях. Так, наприклад, в першій половині XVII ст. єврейська община в Полонному становила 22% всього населення і жила на окремій вулиці. За інвентарем 1620 р. в Берездові зафіксовано 18 єврейських сімей, в Хлапотині було 29 єврейських сімей, тут же зафіксовано “дім шкільний жидівський” [26, с.140-390]. Значною була частка польського населення, здебільшого це були представники вищих верств населення, про етнічний склад ми можемо говорити, судячи з прізвищ, вказаних в інвентарі. Отже, поляків за інвентарем 1620 р. нараховуємо в Полонному близько 33 сімей, про потужність польського осередку тут свідчить побудова костелу в 1604 р., в Берездові вказується чотири польські сім'ї, в Хлапотині – 15 [26].

Таким чином, інвентарі дають нам детальну інформацію про об'єкта описання, що дозволяє вивчити різні аспекти історико-демографічних показників, і незважаючи на їх недостатню вивченість та те, що в інвентарях, зазвичай, представлені невеликі території, вони є досить таки точними, повними та репрезентативними.

Окрім вищенаведених джерел описово-статистичного характеру важливе значення мають і додаткові, дотичні джерела. Так, наприклад, ними можуть служити приватні акти, скарги, документи гродських судів, тестаменти. Дані джерела не лише можуть містити інформацію про певні визначені території, а й епізодичні свідчення про склад родини, міграційні рухи, ментальні уявлення, тільки завдяки чому можливе цілісне уявлення про демографічні процеси.

Таким чином, джерельна база історико-демографічних досліджень Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. включає в себе різноманітні категорії описово-статистичних та актових джерел. Їх використання полегшується наявністю у працях українських і зарубіжних істориків часткової характеристики цих документів, проте варто зазначити, що значна частина з них не є опрацьованою. Здебільшого це стосується інвентарних описів XVII ст. Першочергове значення для вивчення історико-демографічної ситуації мають інвентарі, люстрації, подимні і поборові реєстри, в яких містяться дані про кількість і гео-

графію міських поселень, їх правовий статус і адміністративний устрій, а також дозволяють визначити кількість населення міст і містечок, розвиток торгівлі, ремісничого виробництва та промислів. В поборових реєстрах, люстраціях XVI ст. і інвентарях, подимних реєстрах містяться дані, на основі яких, можна прослідкувати динаміку росту населення з середини XVI – до середини XVII ст., визначити характер занять, етнічний склад як маленьких містечок так і регіону в цілому.

Джерела та література

1. Владимирский-Буданов М. Передвижение южно-русского населения в эпоху Богдана Хмельницкого // Киевская Старина. – Т. XXII, 1888.
2. Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. – К., 1931.
3. Баранович А.И. Население предстепной Украины в XVI в. // Исторические записки. – Москва, 1950. – Т. 32.
4. Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. – М., 1959.
5. Компан О.С. До питання про заселеність України в XVII ст. // Український історичний журнал. – К., 1960. – №1.
6. Крикун М.Г. Питання демографії Польщі доби пізнього феодалізму в сучасній польській історіографії // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1976.
7. Крикун М.Г. Питання чисельності населення на Правобережній Україні другої половини XVI – середини XVII ст. у радянській історіографії // Вісник Львівського університету. – Львів, 1980. – Вип. 16.
8. Крикун М. Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст. // Вісник Львівського університету. Сер. Історія. – Львів, 1988. – Вип. 24.
9. Ворончук І.О. До питання методології і методики обрахунку міської людності України XVI – п. п. XVII ст. (на матеріалах Волині) // П'ятий конгрес міжнародної асоціації українців. Історія. – Чернівці, 2003.
10. Ворончук І.О. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. // Український археографічний щорічник. – К., 1998.
11. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. – М., 1955.
12. Ковальський Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины. – Днепропетровск, 1982.
13. Крикун М.Г. Подимні реєстри XVII ст. як джерело // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – Київ, 1968.
14. Атаманенко В.Б. Вірогідність поборових документів XVI століття // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997.
15. Атаманенко В.Б. Волинські інвентарі др. пол. XVI ст. як історичне джерело // Наукові записки. – Острогож, 1998 – Т. 1.
16. Атаманенко В.Б. Джерела вивчення демографії Волині XVI – п. п. XVII ст. // Український історик. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острогож; Торонто; Париж, 2004.
17. Атаманенко В.Б. Джерела вивчення магнатського господарства Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острогож, 2006. – Т. 1.
18. Атаманенко В.Б. Характеристика та шляхи підвищення інформативності волинських інвентарів другої половини XVI ст. // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. – Дніпропетровськ, 1995.
19. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19.
20. Guldon Z. Badania nad zaludnieniem Ukrainy w XVII wieku // Kwartalnik historii kultury materialnej. – Warszawa, 1965. – Rok XIII. – Nr. 3.
21. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К., 1989.
22. Gieysztorowa I. Źródła i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w. // Kwartalnik historii kultury materialnej. – Warszawa, 1962. – Rok X. – Nr. 3-4.
23. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упоряд. В. Атаманенко. – К.; Острогож; Нью Йорк, 2004.
24. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.
25. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 р. / Підгот. В. Кравченко – К., 2005.
26. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Упоряд. І. Ворончук. – К.; Старокостянтинів, 2001.
27. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. – К., 2008.

Рыбачок И. А. Источники изучения исторической демографии Волыни второй половины XVI – первой половины XVII века.

В статье рассматриваются информативные возможности описательно-статистических источников для изучения исторической демографии Волыни второй половины XVI – первой половины XVII ст. Автором сделана попытка на основании данных источников охарактеризовать численность и социальную структуру населения городов Юго-Восточной Волыни.

Ключевые слова: побор, дым, поборовые реестры, подымные реестры, люстрации, инвентари.

Rybachok I. O. Sources of studying historical demography of Volhynia in the second half XVI – first half of XVII century.

In this article are considered a complex of documentary for analyzing demographical situation in Volhynia in the second half XVI – first half of XVII century. By the author done attempt basis of these sources to describe a quantity and social structure of population in the towns of South-East Volhynia.

Keywords: exaction, deme, exaction register, deme register, lustration, inventory.